

ARKEOLOGISK REGISTRERING UNDER VANN VED UDØY OG LANDØY
MANDAL KOMMUNE, VEST-AGDER
SAKSNUMMER: 2017059

RAPPORT

MORTEN REITAN OG TORI FALCK

Forsidefoto: Morten Reitan dokumenterer prøvestikk ved Trevika.

Foto: Tori Falck.

Forfatter: Morten Reitan og Tori Falck

Der hvor rettigheter til illustrasjoner ikke er spesifisert tilhører dette NMM.
Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen ut over det som er tillatt etter bestemmelser i lov om opphavsrett.

© Norsk Maritimt Museum 2017

Stiftelsen Norsk Folkemuseum

Avd. Norsk Maritimt Museum,

Postboks 720 Skøyen

0214 Oslo

E-POST: fellespost@marmuseum.no

<http://www.marmuseum.no>

ORG. NR. 970 010 815

ISSN: 1892-5863

Kommune: Mandal	Fylke: Vest-Agder
Plansaknummer: 2017059	Navn på sak: Udøy
Tiltakshaver: Landøy øst AS	Adresse: Gismerøyveien 89, 4515 Mandal
Tidsrom for undersøkelse: 6. mai 2017	Kartreferanse:
NMM funn-nr.: 10020104	Askeladden ID -nr.: 228947, 151526
Kulturminnetype: Aktivitetområde	Rapportansvar: Morten Reitan
Prosjektleder: Morten Reitan	Rapport utført: Mai 2017
Rapport ved: Morten Reitan og Tori Falck	

SAMMENDRAG

I forbindelse med legging av ledning i sjøen mellom Landøy og Udøy har Norsk Maritimt Museum gjennomført en arkeologisk registrering under vann. Det ble i Trevika på Udøy gjort funn av mulige flintavslag fra eldre steinalder, men landtaket vil ikke komme i konflikt med funnene. Ledningen går også klar av registrert kulturminne ved Sørstranda på Landøy og kan derfor legges som beskrevet i søknaden.

1.1 BAKGRUNN:

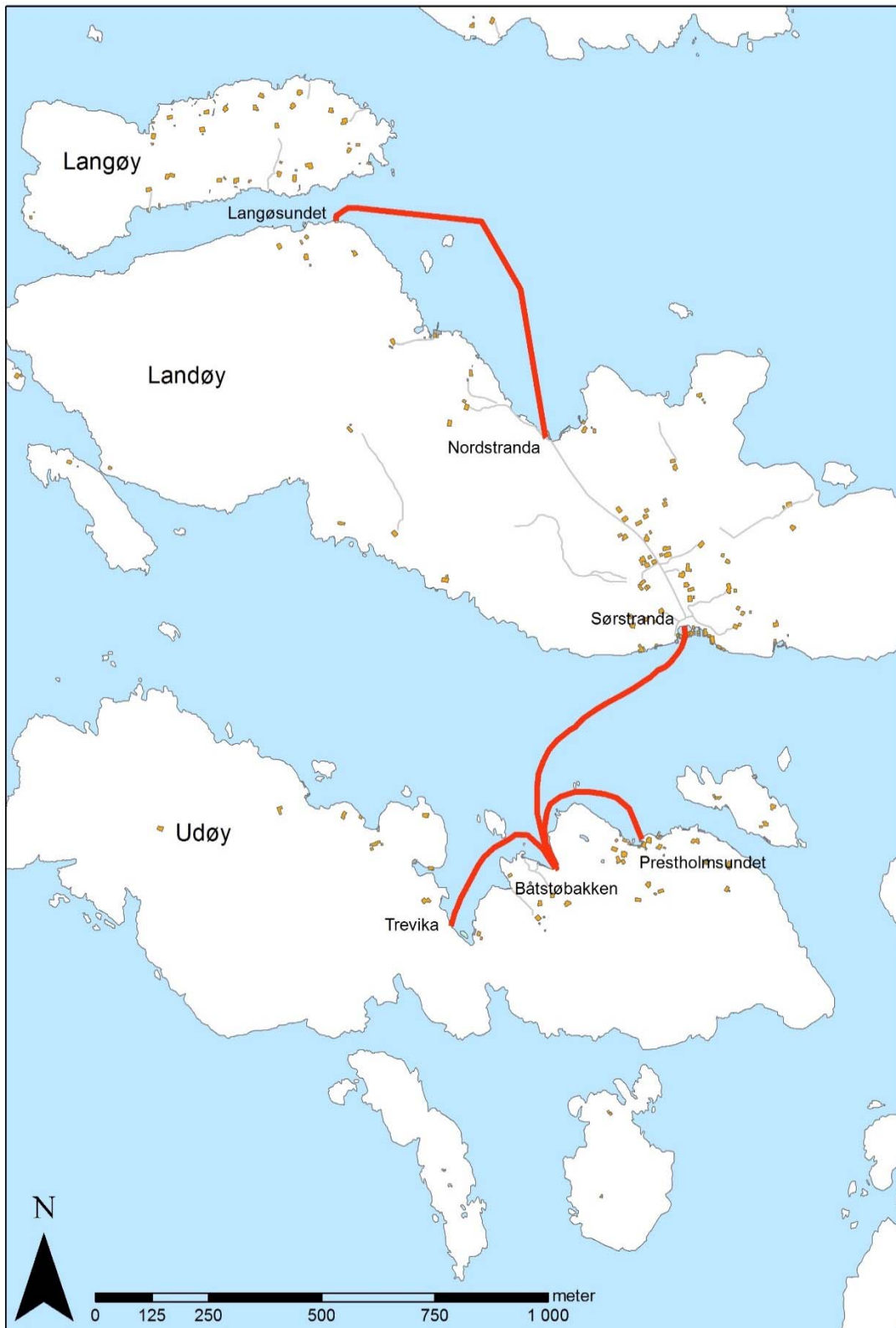
Norsk Maritimt Museum (NMM) har ansvar for forvaltning av kulturminner under vann i Sør- Norge. Vi mottok i e-post fra Mandal kommune av 23. februar 2017 en søknad fra Landøy AS om å legge nytt kloaknett mellom Landøy og Udøy i Mandal kommune. Ledningen legges i sjøen fra Langøysundet til Nordstranda på Landøy, over Landøy til Sørstranda og videre med ledning i sjøen over til Udøy med tre landtak der (fig. 1).

Norsk Maritimt Museum satte i e-post til Vest-Agder fylkeskommune av 7. mars 2017 krav om å gjennomføre en arkeologisk registrering før en nærmere uttalelse til søknaden kan gis. Kravet er hjemlet i Lov om kulturminner (kml) § 9 om undersøkelsesplikten. Hensikten med en slik registrering er å avklare om ledningsnettet kan komme i direkte konflikt med, eller ha effekt på bevaringsforholdene for, kulturminner under vann fredet eller vernet etter kml §4 eller § 14.

Etter avtale med tiltakshaver ble registreringen gjennomført 6. april 2017.

Figur 1 Trevika, Udøy. Morten Reitan måler inn prøvestikk. Foto: Tori Falck/NMM.

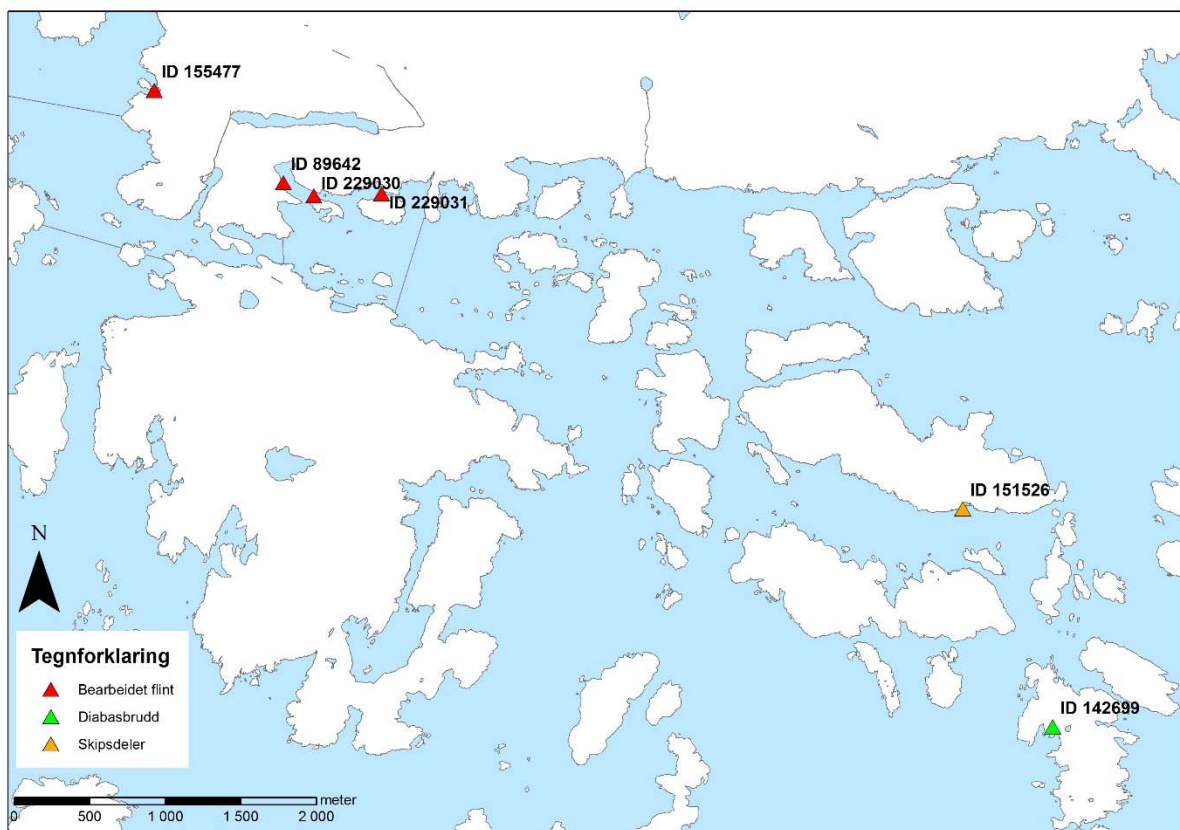

Figur 2 Ledningstraseen markert med rødt.

1.2 TIDLIGERE FUNN

I sjøområdene rundt Mandal er det gjort flere arkeologiske funn under vann. I hovedsak er dette skipsfunn og kulturlagsområder knyttet til skipsfarten og som dateres fra middelalder og opp til moderne tid. I tillegg er det i dette området potensial for oversvømte aktivitetsområder fra eldre steinalder. Kombinasjonen av fraværende landheving og at havnivået steget siden da gjør at strandnære aktivitetsområder og boplasser nå ligger under vann. I grunne vik og tanger er det derfor mulig å finne arkeologisk materiale i sjøen. Dette fenomenet er i Norge unikt for Sørlandet og noen få andre steder, da det i størstedelen av landet har vært en betydelig landheving siden siste istid, noe som gjør at strandlinjen fra eldre steinalder befinner seg flere titalls meter over dagens havnivå.

Det er tidligere gjort funn av flintredskaper i sjøen ved bl.a. Frivoll (ID 89642) (Teisen 1994) og Homsvika (ID 155477) og senest i desember 2016 ble det gjort funn av enkle flintredskaper ved Lille Kigeholmen (ID 229030) og Store Kigeholmen (ID 229031) (Nymoen 2016), se fig. 3. På Sørstranda på Landøy er det gjort funn av slått flint i strandkanten (ID 115591). Det er også verdt å nevne at det ligger et steinbrudd på Sæsøy der det i steinalder ble brutt diabas til tilvirkning av redskaper. Redskap av sørlandsdiabas fra Sæsøy er funnet på boplasser også andre steder i landet (ID 142699).

Figur 3 Oversikt over tidligere funn. Kart: Morten Reitan/NMM.

Av arkeologiske funn under vann knyttet til skipsfart er rester av et fartøy registrert ved Sørstranda på Landøy (ID 151526) særlig relevant. Skipsdelene er vernet etter kulturminneloven § 14. Sundet mellom Udøy og Landøy er kjent som ankringsplass fra den danske karografen Poul Løwenørns seilingsbeskrivelser fra rundt 1800. Det var lostjeneste fra begge øyer i seilskutetiden.

1.3 GJENNOMFØRING

Registreringen ble gjennomført 6. april 2017. Deltakere var Tori Falck, Pål Nymoen og Morten Reitan, alle arkeologer ved NMM. Det var skyet vær med glimt av sol. Utover dagen kom det noen regnskurer og det blåste opp mot laber bris. Sikten i vannet var god. I sum var forholdene for gjennomføring gode.

Vi gjorde en vurdering av potensialet for funn i hvert enkelt av landtakene og gjorde en prioritering ut fra kriterier om bunnforhold og vanndybde, topografi på land og om området var forstyrret av moderne inngrep.

1.4 RESULTAT

LANDTAK 1 LANGØYSUNDET: Her var det utbygd og bearbeidet i strandsonen med brygger og ikke minst påført en sandstrand. Eventuelt arkeologisk materiale er her tildekket og utilgjengelig. Området anses som forstyrret og det ble ikke dykket eller tatt prøvestikk her.

LANDTAK 2 NORDSTRANDA: Her er det potensial for oversvømte boplasser med en grunn vik og slak topografi. Det ble gjort søk på bunnen med dykker fra 3 m dyp og inn mot land. Det ble ikke gjort funn av arkeologisk materiale.

Figur 4 Fra Sørstranda. Arkeolog vasser på grunna. Foto: Tori Falck/NMM

Landtak 3 Sørstranda: Her ligger et gammelt handelssted og på vestsiden av vika er det registrert et skipsvrak. Her ble det vurdert å være potensial for kulturminnelag fra seilskutetid. Havna er grunn langs bryggene og kun mindre fartøy kan legge til her. Det ble søkt langs sjøbunnen med dykker. Det ligger en eldre sjøledning her i samme trase for den nye. Bunnen er relativt fast ut fra land og ledning med lodd ligger på sjøbunnen uten å ha sunket ned i nevneverdig grad. Inngrepet i sjøbunnen ved landtaket vil antagelig bli begrenset. Ut mot 4 m dyp kommer et ålegressområde der massene er løse. Her ble det gjort funn av en bit blyglasert leirgods med grønn dekor som dateres til 1700-tallet, men det ble ikke påvist et sammenhengende kulturlag. Traseen går, slik den er tegnet inn i søknaden, med god avstand til ID 151526 og vil ikke medføre inngrep i kulturminnet eller sikringssonen.

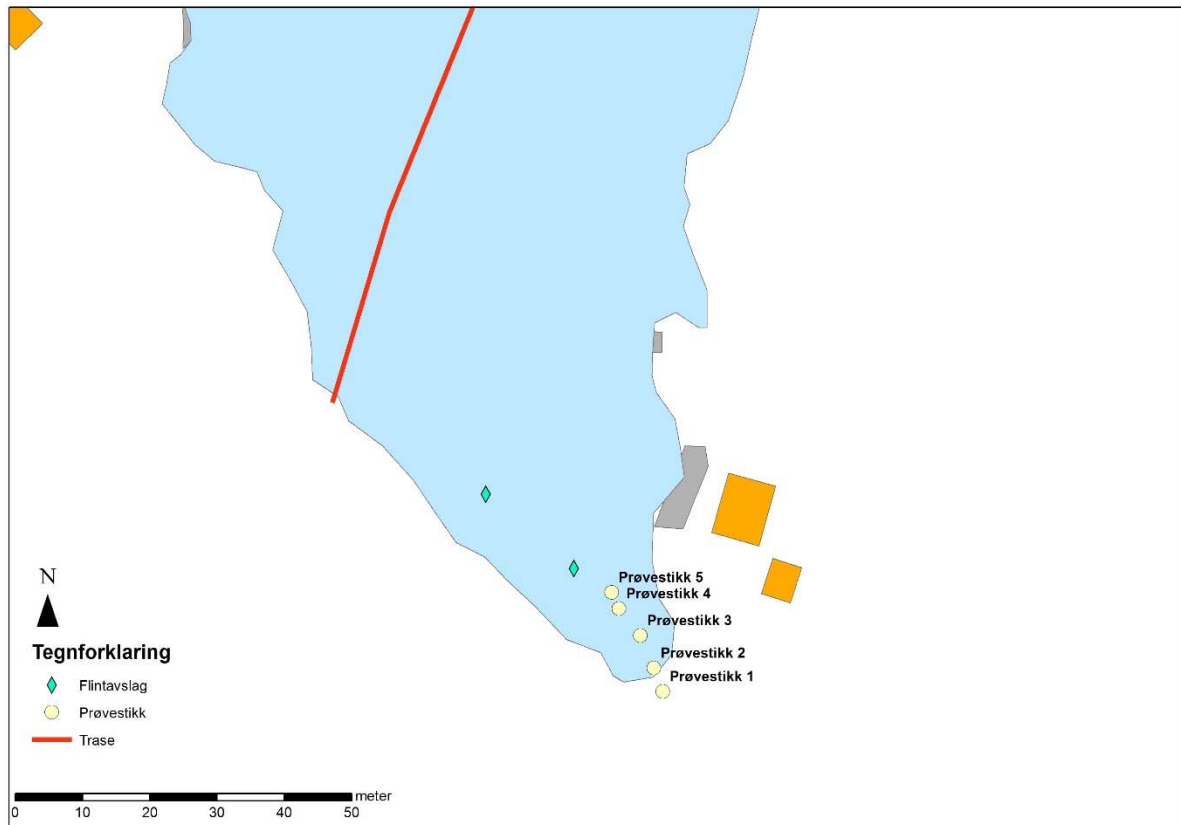
Landtak 3 Prestholmsundet: Dette landtaket utgår. Det ble ikke undersøkt og heller ikke vurdert å ha høyt potensial for funn av arkeologisk materiale.

Landtak 4 Båtstøbakken: Her har det ved lavere vannstand vært en skjermet strand. Det er etablert en brygge langs vestsiden av vika og det er fylt ut en slags landgang med stein og jord innerst i vika. Sjøbunnen virker relativt uforstyrret. Det ble gjort et søk over sjøbunnoverflaten med dykker fra 2 m dyp og innover samt tatt et prøvestikk med spade inne mot stranda på 50 cm vanddyb. Det ble ikke påvist arkeologisk materiale.

Figur 5 Fra Båtstøbakken. Foto: Tori Falck/NMM

Landtak 5 Trevika: Her ligger en vid vik med en slak strand innerst og svaberg på sidene. Det ble søkt på bunnoverflaten med dykker fra 2 m dyp og innover. I tillegg ble det tatt en serie prøvestikk fra stranda og ut i vika (fig. 6). Prøvestikkene var negative. På sjøbunnen ble det funnet sju biter av flint, hvorav 3-4 kan være slått (avslag) (Fig. 7). Vi har latt steinalderarkeologer både ved Kulturhistorisk museum og MUST, Stavanger sjøfartsmuseum til å gi en vurdering av flinten, og disse støtter vår oppfatning av usikkerheten rundt de mulige avslagene.

Figur 6 Prøvestikk og funn i Trevika. Kart: Morten Reitan/NMM.

1.5 BESKRIVELSE AV LANDSKAP OG POTENSIAL FOR BOPLASSER/AKTIVITETSOMRÅDER FRA STEINALDER (UNDER VANN)

Vest-Agder har det største potensialet for submarine steinalderboplasser i NMMs forvaltningsdistrikt (Aarrestad 2006:9). Deler av Vest-Agders kyst ligger meget nært Doggerland eller Nordsjøkontinentet. Dette innebærer at området kan ha vært sentralt i forbindelse med pionerbosetningen på den Nord-Skandinaviske halvøy, men også seinere perioder i steinalder er observert under kote 0 (Aarrestad 2005: 62, observasjoner fra Frivollbukta). I faglig program fra 2006 ble det understreket av det er uklarheter rundt strandforskyvningskurvene langs sørlandskysten (Aarrestad 2006:11). Det var de seinere periodene av steinalder som var av størst interesse for den gjennomførte registreringen ved Udøy/Landøy. Strandlinjekurvene for Agder-fylkene er sist gjennomgått og publisert i 2015 (Romundset et al. 2015).

Diabasbruddet på Sæsøy (Stylegar og Landmark 1998; nettartikkel 2005) og andre mindre brudd i regionen er en god indikasjon på at det har vært utstrakt aktivitet på øyene i Mandals skjærgård. Diabasen langs sørlandskysten er gjerne svart og finkornet (massiv), og har vært foretrukket råstoff for skafthulls-løse økser, for eksempel til produksjon av nøstvetøkser på Østlandet. Videre hevder Stylegar og Landmark at en analyse av spredningen av verkstedlokaliteter langs sørlandskysten, viser at disse sannsynligvis må søkes inne på fastlandsdelen av Mandalskysten, som er en mer beskyttet innerskjærgård. De holder likevel muligheten åpen for at noen lokaliteter lenger ut i dag kan være vanskelig å finne fordi det postglasiale regresjonsminimum i området ligger under dagens havnivå. Fra rapporten om det kjente skjellettfunnet ved Hummervikholmen skriver På Nymoen: *Kyststrekningen i dette området er karakterisert av et mylder av mindre øyer, holmer og grunner spredt rundt ut mot Skagerrak og Norskerenna. I historisk tid er mange av disse øyene brukt til naturlige havner og stoppesteder fordi de gir ly og sikker ankring. Øyene danner i tillegg en dynamisk overgangssone mellom det eksponerte åpne havet og den indre kyststripen og utgjør således en variert og attraktiv biotop for en rekke fisk og*

sjøpattedyrarter (Nymoen 2014). Udøy, SØ for Mandal, tilhører et slikt miljø, omgitt av øyene Sandøy, Sæsøy, Skjernøy, Landøy og Skogsøy. Øyriket har vært svært eksponert for havstrømmer, vær og vind. Den mulige steinalderlokaliteten på Udøy, Trevika, ligger på nordsiden av øya, og er ei beskyttet bukt som danner enden av et eid på tvers av Udøy, i nord-sør retning. Over eidet, 90 m i sør, ligger Søndre Trevika. Distansen fra Søndre Trevika over til diabasbruddet på Sæsøy er cirka 1,5 km sjøveien.

Øyriket her er altså attraktivt av flere årsaker, både knyttet til tilgang på råstoff til produksjon av økser, samt rikelig tilgang til mat. Men vi mangler i dag belegg for bruk av øyene i det arkeologiske materialet, noe vi heller ikke fikk bekreftet med sikkerhet ved registreringen på Udøy.

Tilstedeværelsen av bevarte torvprofiler, gjør verdien av de sørlandske transgrederte boplassene høy. Slike boplasser kan også inneholde organisk materiale, slik funnene fra Hummervikholmen illustrerer. På Udøy ble det observert et grønn-grålig gytje-aktig siltlag ispedd sand, østers og skjell under et øverste gruslag (også dette med en del østers og skjell). Siltlaget var fast i den forstand at det klebet seg sammen i klumper som måtte løses opp ved bruk av en kombinasjon av vann og håndmakt. Vi hadde kun spade til å grave prøvestikk med, og mektigheten av laget er usikkert. Det er minimum 50 cm. Med jordbor som registreringsverktøy ville vi hatt bedre kontroll på lagets mektighet og eventuelle skiller nedover i sedimentene. Det ble ikke observert organisk materiale (kvister, gress/siv eller lignende) i massen, slik det er observert andre steder langs sørlandskysten, også ved Hummervik. Massen fra prøvestikkene ble såldet i nett, med masker tilsvarende 5x5 mm.

Det ble ikke gjort funn av flint eller andre avslag i prøvestikkene. Derimot ble det funnet sju biter av flint under snorkling i bukta, hvorav ett av disse er definert som mulig avslag fra redskapsproduksjon (fig. 7).

Figur 7 Sju biter av flint funnet på bunnen ved snorkling. Fra venstre 1) til 7): de fire første er mulig slått. 1) Mulig avslag med slagbule og knusespor. 2) Knusespor i begge ender, minner om rest av bipolar kerne. 3) Mulig slått. 4) Mulig slått. 5) Bit med ene siden vannrullet. 6) og 7) To biter med cortex.

1.6 KONKLUSJON

Vi kan ikke med sikkerhet si at flinten som ble funnet ved Trevika er bearbeidet i forbindelse med produksjon av redskap, men det kan heller ikke avkreftes. Mengden var heller ikke stor. Lokaliteten er derfor usikker. Flinten er ikke tolket som ballast fra seinere perioder. Registrering ved hjelp av jordbor ville gitt bedre kontroll på både tykkelse på sedimenter, lagskiller, og eventuelle sjikt med organisk materiale. På grunn av det ubekreftede potensialet anbefales det at NMM kontrollregistrerer lokaliteten ved bruk av egnet utstyr. Funn av flint i prøvestikk lenger ned i sedimentene vil være med på å heve sannsynligheten for tolkingen av Trevika som et transgredert aktivitetsområde/boplass fra steinalder.

Ingen observasjoner ved de andre landtakene tilsier at de vil komme i konflikt med vernede kulturminner.

2 Litteratur

Nymoen, P. 2011 Rapport arkeologisk registrering under vann i Homsvika, Mandal kommune – Vest-Agder fylke Norsk Maritimt Museum Prosjekt 2011209

Nymoen, P. 2014. Hummervikholmen. Søgne i Vest-Agder. Beretning fra registrering under vann årene 1994, 1995, 1996, 1997. Norsk Maritimt Museum - Arkeologisk rapport 2012:7.

Nymoen, P. 2016. Rapport / høringsuttalelse etter arkeologisk registrering under vann i trase for VA-ledninger, gbnr. 28/10 Langodden i Mandal kommune, Vest Agder fylke Norsk Maritimt Museum

Romundset, A. et al. 2015. A Holocene sea-level curve and revised isobase map based on isolation basins from near the southern tip of Norway. *Boreas* 44:2, 383-400.

Stylegar, F.-A. og T. Landmark 2005. Et diabasbrudd fra steinalderen i Mandal. <http://arkeologi.blogspot.no/2005/01/et-diabasbrudd-fra-steinalderen-i.html>. Lastet: 04.05.2017.

Teisen, M. 1994. Rapport Frivollbukten Mandal, Vest-Agder. Norsk Maritimt Museum

Aarrestad, I. 2005. Havet tar – havet gir? Om å finne steinalderlokaliteter under vann. Hovedoppgave i arkeologi ved IAKH. Universitetet i Oslo, våren 2005.

Aarrestad, I. 2006. Steinalderlokaliteter under vann i Norsk sjøfartsmuseums forvaltningsområde. En behovsanalyse i forbindelse med utvikling av museets faglige program. Norsk sjøfartsmuseum.

